

УДК 32.323

Ольга Попович

УКРАЇНЬСКА ІДЕНТИЧНІСТЬ МІЖ “ЗАХОДОМ ТА СХОДОМ” У ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ (1994-1999)

Одним з важливих етапів формування сучасної української ідентичності є 1994-1999 рр. (перший термін президентства Леоніда Кучми). У цей період українська політична еліта починає активно концентруватись навколо питання визначення власної ідентичності, яке можна охарактеризувати, як вибір між “Заходом і Сходом”.

Ключові слова: українська ідентичність, національна ідентичність, виконавча влада, Леонід Кучма, дискурс, Захід і Схід.

Popovych O. Ukrainian Identity between “West and East” in Executive’s Political Discourse (1994-1999)

One of the important stages in formation of a modern Ukrainian identity is late 1994-1999 (the first term of President Leonid Kuchma). In this period the activity of Ukrainian political elite started concentrating around questions about definition of their own identity, which can be seen as a choice between “West and East”.

Key words: Ukrainian identity, national identity, executive, Leonid Kuchma, discourse, West and East.

Попович О. Украинская идентичность между “Западом и Востоком” в политическом дискурсе исполнительной власти (1994-1999)

Одним из важных этапов формирования современной украинской идентичности являются 1994-1999 гг. (первый срок президентства Леонида Кучмы). В данный период украинская политическая элита начинает активно сосредотачивается над вопросом определения собственной идентичности, который можно охарактеризовать, как выбор между “Западом и Востоком”.

Ключевые слова: украинская идентичность, национальная идентичность, исполнительная власть, Леонид Кучма, дискурс, Запад и Восток.

Першим етапом формування сучасної української нації можна вважати ХІХ ст. [1]. Українці як представники “неісторичного наро-

ду” [2] тоді зіткнулися з проблемою відсутності власної політичної еліти, завданням якої є формування національної ідентичності та творення власної державності. Оскільки шанси на створення незалежної української держави були мінімальні, то українська національна ідея реалізувалася більше в культурному аспекті, ніж у конкретно політичному.

Перебування України в складі Радянського Союзу зумовило процес нівелювання власної національної ідентичності і формування нової наднаціональної ідентичності – радянської.

З проголошенням незалежності в 1991 р., Україна, як і інші колишні радянські республіки, зіткнулася з питанням власної ідентичності: “Хто ми?” і “Яке наше місце на карті посткомуністичної Європи?”. Особливо важливим етапом, з погляду формування сучасної національної ідентичності, в Україні можна вважати період з 1994 до 1999 року, на які припадає перший термін президентства Леоніда Кучми.

Проблематичність, новизна та неоднозначність тематики національної ідентичності в Україні, особливо в 90-х роках ХХ ст., спричинила зацікавленість серед вітчизняних та закордонних дослідників [3]. Однак у проведених дослідженнях [4] основна увага зосереджувалася на висвітленні формування національної ідентичності “знизу”, тобто швидше як у публічному дискурсі розглядалось питання сучасної української ідентичності, без аналізу політичного дискурсу влади.

В ієрархії суспільних ідентичностей, національна, на думку багатьох дослідників [5], займає головне місце в формуванні сучасних націй. Обов’язковим елементом національної ідентичності є спільні міфи та історична пам’ять [6, с. 265], по-іншому можна це назвати історичною ідентичністю. У статті зроблено спробу представлення “історії згори”, тобто офіційний варіант пояснення національного минулого, а саме, як представлялась українська історія в дискурсі представників виконавчої влади в 1994-1999 роках.

Згідно із “Законом про Президента Української РСР” за 1991 рік протягом 1991-1996 років главою виконавчої влади в Україні вважався президент [7]. Тому основний акцент у статті зроблено на аналізі політичного дискурсу президента та його команди.

Виконавча влада хоч і є певним чином відповідальною перед законодавчою владою, однак, власне вона може самостійно приймати важливі рішення і найбільше впливати на формування національної політики держави. В Україні в період формування органів державної

влади і поділів їх повноважень у 90-х роках, серед основних проблем, що домінували в політичному дискурсі виконавчої влади, була тема національної політики та української ідентичності.

Варто також пам’ятати, що однією з особливостей формування національної ідентичності в сучасній Україні є перехід від тоталітарного суспільно-політичного устрою до демократичного, а також її історичне підґрунтя – Україна перебувала під впливом двох цивілізацій – Західної і Східної. Можна припустити, що ці чинники “посприяли” виникненню двох основних українських ідентичностей, які найчастіше виступають як у публічному, так і в політичному дискурсах: етнічно-українська та східнослов’янська [8, с. 36]. Складовою етнічно-української ідентичності є українська мова, українська культура, власна історія. Прихильники етнічно-української ідентичності зазвичай також ідентифікують українців як європейську націю [9, с. 42]. Ідентичність східнослов’янська опирається на російсько-українську бікультурність та білінгвізм, спільні історичні міфи та антагоністичність з європейською ідентичністю. Часто таку ідентичність ще називають подвійною або гібридною та пострадянською [10, с. 42]. Основна ідея східнослов’янської ідентичності – це підкреслення спільного україно-російського коріння та протиставлення європейськості.

Беручи до уваги ці дві дуже популярні українські ідентичності, варто зазначити, що в певному розумінні вибір між ними можна назвати вибором між “Заходом і Сходом”. Властиво з таким вибором зіткнулась українська політична еліта в 90-х роках минулого століття.

Особливо такий вибір став актуальним після президентських виборів влітку 1994 року, коли на посаду президента України було обрано Леоніда Кучму. Леонід Кучма отримав перемогу над своїм опонентом Леонідом Кравчуком завдяки своїй проросійській передвиборчій кампанії, яка найбільшу підтримку отримала в Криму і на Сході України [11]. Власне ці регіони є мовною та культурною топографією східнослов’янської ідентичності [12, с. 42].

Відповідно, після виборів, від самого президента та його команди слід було чекати вибору на користь східнослов’янської ідентичності. Однак національна політика держави набрала дещо протилежного напрямку.

Ставши президентом, Леонід Кучма та його команда досить швидко усвідомили потребу чіткого вибору національної державної програми [13]. Представлений Дмитром Табачником та Володимиром Литвином проект національної історії за схемою, розробленою ще на зламі XIX-XX століть видатним українським дослідником Михайлом

Грушевським, був прийнятий президентом. Історичною складовою національної програми було те, що Україна має власну історичну тяглість, свої політичні еліти та державні ідеали.

На різних офіційних заходах, державних святкуваннях чи публічних виступах, представники Адміністрації президента, Міністерства освіти і науки, як і сам президент, постійно наголошували на безперервному українському національному будівництві ще від часів Володимира Великого і Ярослава Мудрого. Особливо підкреслювалось, що в часи князювання Ярослава Мудрого було налагоджено тісні династичні контакти із цілою Європою. Тим самим поширюється ідея приналежності українців до європейського цивілізаційного простору. Власне ця ідея в 1994-1999 роках стає однією з головних тем у владному дискурсі.

Першорядне місце у процесі формування української ідентичності надавалося державі Богдана Хмельницького [14, с. 17], а підписання угоди з Московщиною на Переяславській раді подавалося, як наслідок несприятливої геополітичної ситуації [15, с. 166]. Завершальним етапом в історичному процесі самоідентифікації українців стали революційні події 1917-1919 рр. і проголошення УНР [16, с. 140].

Дуже розмитим і без акцентуації подавався радянський період української історії, властиво той період, коли стиралися всі ознаки етнічно-української національної ідентичності і вибудовувалася ідентичність наднаціональна «*homo sovieticus*». У своїх виступах президент найбільше торкався історії періоду “Великої Вітчизняної війни” [17]. Паралельно з терміном “Велика Вітчизняна війна” все частіше в дискурсі президента та його оточення вживається термін «II Світова війна» [18], що можна вважати за спробу відходу від трактування цих подій, як спільного з Росією минулого. Ця подія подавалася в контексті складового елемента у політиці зміцнення національної ідентичності, героями ставали прості українські солдати та офіцери, а не знані радянські полководці. Леонід Кучма та його команда говорили про необхідність зростання поваги до ветеранів війни, зміцнення національної військової традиції, популяризацію пам’яті про ці події в середовищі українського суспільстві. Утворення ж УРСР трактувалося владою, як сходинка до здобуття незалежності у 1991 р., без аналізу самого періоду. Тут варто наголосити, що радянський період історії досить сильно характеризується східнослов’янською ідентичністю, а особливо період правління Леоніда Брежнєва. Підтвердження цьому можна знайти у пізніших дослідженнях, проведених під керівництвом професора Ярослава Грицака “Соціальний капітал, історична пам’ять

та регіоналізм в Україні: приклади Львова і Донецька у ширшій порівняльній перспективі” [19].

Загалом з історії ХХ століття правляча еліта вибрала окремі теми, практично не торкаючись дискусійних моментів української історії. Так, тема ОУН-УПА залишилася поза увагою влади. Варто відзначити, що часом у дискурсі президентської команди та самого президента тема ОУН-УПА звучала, але зазвичай лише на регіональному рівні. Хоча в 1997 році президент Леонід Кучма своїм указом створив урядову комісію з вивчення діяльності ОУН-УПА, яку очолив історик Станіслав Кульчицький [20]. Однак вона так і не спромоглася впровадити тему ОУН-УПА до дискурсу влади в 1994-1999 роках.

В освітній сфері впровадженню етнічно-української ідентичності сприяла освітня програма, розроблена під керівництвом одного з найближчих радників президента, а в 1994-1996 рр. главою Адміністрації президента, Дмитром Табачником. Основні засади цієї програми були викладені в праці “Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду)”, авторами якої були Дмитро Табачник, міністр освіти і науки Василь Кремінь та історик Василь Ткаченко.

Аналізуючи працю “Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду)”, можна виділити такі три підставові цілі цієї праці: 1) показати тяглість української державності (використовувалася концепція української історії Михайла Грушевського; 2) розташувати Україну на новій геополітичній карті Європи; 3) сформувані нові національні цінності. Всі три цілі, по суті, зводились до одного – українці – це європейська нація, що розмістилась на перехресті західної і східної цивілізацій [21], має надзвичайно багату культуру, власну історію і своїх національних героїв.

Найбільший акцент робився на формуванні правового суспільства європейського зразка. Підкреслювалось, що сучасні українці мусять переступити своє самоусвідомлення як селянська нація і піднятися до вищої самоорганізації урбанізованого суспільства [22, с. 552]. Таким урбанізованим суспільством, для авторів праці, була нова Європа.

Таким чином, “Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду)” фактично стала програмним документом української влади в побудові національної політики. Аналізуючи дискурс президента та його команди, можна ствердити, що вони практично відзеркалювали положення, викладені в праці “Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду)”. Під ці положення більше “пасувала” етнічно-українська ідентичність ніж східнослов’янська.

Отож, власне в перший термін президентства Леоніда Кучми від-

булися позитивні процеси стосовно національної ідентичності українців. Можна припустити, що вибір Леонідом Кучмою та його командою проекту “проєвропейської” самоідентифікації українців, основу якої становить етнічно-українська ідентичність, був зумовлений у 1994-1999 рр. зовнішньополітичним курсом президента та його команди. *“Інтеграція в Європу – це наш свідомий і стратегічний вибір”*, як зазначав сам президент [223]. Один із тодішніх радників президента Анатолій Гальчинський описав проєвропейську орієнтацію зовнішньої політики Л. Кучми так: *“[...] Л. Кучма весь час акцентує увагу на тому, що на Захід треба йти з дієздатною державою, конкурентоспроможною економікою та сформованою національною ідентичністю народу [виділення власне] . [...] Ми не повинні інтегруватися в Європу як “молодша сестра”. Ми вже це “проходили”: Маємо запобігти цим явищам”* [24].

Підсумовуючи, варто підкреслити, що Леонід Кучма був прихильником окреслення української нації, як спільноти територіально-політичної, а не етнічної, тому не можна однозначно стверджувати, що він вибрав як проект національної ідентичності етнічно-українську. Однак, аналізуючи політичний дискурс президента та його команди, в 1994-1999 роках у ньому більше домінували складові етнічно-української ідентичності, а не східнослов'янської. І, на нашу мумку, не останню роль тут відіграла зовнішня політика країни, що посприяла впровадженню в політичний дискурс визначення українців, як європейської нації із своєю власною історією та культурою. Леонід Кучма і його команда в другій половині 90-х років минулого століття вибрали етнічно-українську ідентичність, як основу для проєвропейського вектора зовнішньої політики України.

Література:

1. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. – 2-е видання. – К., 2000. – 358 с.
2. Hroch M. Evropská národní hnutí v 19. století. Společenské předpoklady vzniku novodobých národů. – Praha 1986. – 400 s.
3. Гнатюк О. Прощання з імперією. Українські дискусії про ідентичність. – К., 2005; Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні. – К., 2002; Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Історичні есеї, – К., 2004; Колодій А. Національний вимір суспільного буття. – Львів, 2008; Кулик В. Дискурс українських медій: ідентичності, ідеології, владні стосунки. – К., 2010; Рябчук М. Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націотворення. – К., 2000; Kuzio T. National Identities and Virtual Foreign Policies

among the Eastern Slavs // Nationalities Papers. – Vol. 31. – No.4. – December 2003. – P. 431-452, Kuzio T. National Identity and History Writing in Ukraine // Nationalities Papers. – Vol. 34. – No. 4. – September 2006. – P. 407-427; Wilson A. Nation History and National Identity in Ukraine and Belarus // Graham Smith et al. Nation-Building in the Post-Soviet Borderlands. – Cambridge: CUP, 1998; Wolczuk K. History, Europe and the “National Idea”: the “official” narrative of national identity in Ukraine // Nationalities Papers. – Vol. 28. – No. 4. – 2000. – P. 671-694 та ін.

4. Виняток тут може становити праця Володимира Кулика “Дискурс українських медій: ідентичності, ідеології, владні стосунки”, який проаналізував медійний дискурс із спробою залучення політичного дискурсу щодо питання української ідентичності.

5. Див. праці: Тіма Еденсора, Майкла Білліа, Ентоні Сміта та ін.

6. Wilson A. The Donbass between Ukraine and Russia: the use of history in political disputes // Journal of Contemporary History. – Vol. 30. – No. 2. – (Apr., 1995). – P. 265.

7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1295-12>.

8. Shulman S. Countours of Civic and Ethnic National Identification in Ukraine // Europa-Asia Studies. – London. – Vol. 56. – No 1. – January. – 2004. – P. 36.

9. Там само. – С. 42.

10. Там само.

11. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.franko.lviv.ua/faculty/Phil/El_karta_knyzka/el_hystory_ukraine-1994.htm.

12. Shulman S. Countours of Civic and Ethnic National Identification in Ukraine // Europa-Asia Studies. – London. – Vol. 56. – No 1. – January. – 2004. – P. 42.

13. Промова Президента в 1996 р. на урочистому засіданні парламенту з нагоди Дня Незалежності // Урядовий кур’єр. – 1996. – 29 серпня. – С. 3-6.

14. Shulman S. Sources of Civic and Ethnic Nationalism in Ukraine // Journal of Communist Studies and Transition Politics. – London. – Vol. 18. – № 4. – Desember 2002. – P. 17.

15. Розділ III. Україна між Сходом і Заходом // В. Кремень, Д. Табачник. “Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду)”. – К., 1996. – С. 166.

16. Там само. – С. 140.

17. Виступ Президента України Леоніда Кучми на сесії Верховної Ради з нагоди подання до Верховної Ради щорічної доповіді про внутрішню і зовнішню політику України “Економічний і соціальний розвиток України в 1995 р.” 2 квітня 1996 р. // Голос України. – 4 квітня 1996 р.

18. Доповідь Президента України на урочистому засіданні, присвяченому 50-річчю визволення України від фашистських загарбників “Велич подвигу народного” // Голос України. – 1994. – 11 жовтня.

19. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: dffid.itdev.org.ua/Joomla/images/stories/download/Book/.../21.pdf.

20. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1004-97-%EF>.

21. Тут автори використовують концепцію Івана Лисяка-Рудницького про Україну, як територію цивілізаційного перехрестя, див. працю: Україна між Сходом і Заходом // Листи до приятелів. – 1966.

22. Розділ III. Україна між Сходом і Заходом // В. Кремень, Д. Табачник. “Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду)”. – К., 1996. – С. 552.

23. Виступ Президента України Леоніда Кучми на сесії Верховної Ради з нагоди подання до Верховної Ради щорічної доповіді про внутрішню і зовнішню політику України “Економічний і соціальний розвиток України в 1995 р.” 2 квітня 1996 р. // Голос України. – 4 квітня 1996 р.

24. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Evrinteg/den12062004.htm>.